Su çərşənbəsi - mifik təfəkkürdə suyun həyat rəmzi

Dünya xalqlarının yazın gəlişini, yeni həyatın başlamasını, gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi günü təmtəraqla keçirmək ənənəsi olub. Türk xalqlarının mifik düşüncə və təsəvvürlərini, inanc, ayin-ritual və mərasimlərini bu günümüzə yetirən sülhü, ədaləti, humanizmi, həmrəyliyi tərənnüm edən mənəvi dəyərlər sistemi Novruzdur.

Bu mədəni dəyər xaosdan kosmosa keçidin əsas mərhələlərində bilavasitə iştirak edən dörd sakral varlığın adı ilə bağlıdır ki, bunlar Su, Od, Yel və Torpaqdır. Həmin dörd varlıq çərşənbələrin rəmzinə çevrilmiş, yaradılış və həyatvericilik funksiyasını formalaşdırmışdır.

"Çərşənbə" sözünün etimologiyası ilə bağlı mənbələrdə fərqli fikirlər var. Məsələn, bir mənbədə göstərilir ki, "qədim müsəlman təqvimində həftənin "cümə günü" bazar günü hesab olunduğu üçün həftənin V günü "çərşənbə", yəni dörd şənbəyə düşür". Çərşənbə "çaharşənbə" ifadəsinin işlək variantı kimi dilimizə daxil olmuşdur. Çərşənbə günü yer üzündə həyatın yaranması gününün axşamı, ərəfəsi sayılıb, həmin gün digər günlərdən daha düşərli olduğu üçün "mübarək gün" hesab edilib. İslam aləmində isə çərşənbə axşamı günü Məhəmməd peyğəmbərin zövcəsi Aişəyə məxsusdur. Başqa bir varianta görə, Şərq alimləri təqvim tərtib etməyə çalışıblar və həmin təqvimin hazırlanıb bitməsi çərşənbə axşamına təsadüf edib. Bəzi xalqlarda isə çərşənbə həftənin ağır günü hesab olunduğuna görə, həmin günün rahat keçməsini təmin etmək üçün onun axşamı hazırlıq işləri aparılardı.

Mifoloji inam və etiqadlara görə, dörd çərşənbənin hər birində bir həyat varlığı "dirilir", oyanır, təzələnir və bununla bağlı olaraq xalq arasında müxtəlif ayin-rituallar keçirilir. Novruzun müjdəçisinə çevrilən çərşənbələrin hər biri mifoloji mənbələrə əsaslanır və hər çərşənbədə mifik obrazlar iştirak edir.

Kiçik çillə bitəndən sonra novruzaqədərki mərhələdə boz ayın dörd çərşənbəsindən birincisi Su çərşənbəsidir. Su çərşənbəsi xalq arasında həm də "Əzəl çərşənbə", "Sular Novruzu", "Gözəl çərşənbə", "Gül çərşənbə", "Zəmzəm çərşənbə", "Sel çərşənbə" və s. adlandırılır.

Su ilkin başlanğıc və həyat mənbəyidir. Təbiətdə və insan həyatında suyun yeri müstəsnadır. Susuz həyat ölümə məhkumdur. Odur ki, həm mifoloji, həm də dini mənbələrin əksəriyyətində su ilkin həyatın başlanğıcı kimi təsvir olunur. Dünyanın yaranması ilə bağlı kosmoqonik miflərdə və təbiətdə yaranmış ilk varlıq sudur. Mif mətnində göstərilir ki, "Yer üzünün tamam suya qərq olduğu, sudan başqa heç yerdə heç nəyin görünmədiyi zamanda Allah-təala çox da böyük olmayan, ancaq qıvraq, sağlam, ağıllı bir quş yaratdı... Adını Humay qoydu. Allah-təala Humaya tapşırdı ki, gecə-gündüz ərzi su üzərində qanad çalıb dünyanı dolaşsın. Suyun harada azaldığını, harada artdığını, duruldüğunu, harada bulandığını ayda bir dəfə ona xəbər versin... Allah Humaya üç ləl verib buyurdu ki, onları dilinin altında gizlədib hər gün birini dəryaya atsın... Humay buyrulan kimi etdi, Allahın yanına qayıtdı. Doqquz gün Allahın evində qonaq qalıb, onuncu gün ləlləri atdığı yerlərə qayıdanda suların düz ortasında, uca bir ağacın ucaldığı böyük bir torpaq gördü..."

Uca Yaradan Qurani-Kərimdə buyurur: "Hər canlı şeyi sudan yaratdıq" ("Ənbiya", 30). İslamda su sədəqəsi ən üstün sədəqə sayılır. Məkkə ərazisində yerləşən "Zəm-Zəm" bulağı islam inanclarına görə, Allahın izni ilə yaradılıb. Dünya Səhiyyə Təşkilatının raportuna görə, "Zəmzəm" suyu tərkibində heç bir mikroorqanizm və bakteriya olmayan ən sağlam sulardandır. "Zəmzəm" suyu susuzluğu aradan qaldırmaqla yanaşı, həm də şəfa mənbəyidir.

Türk xalqlarının mifoloji düşüncəsində su sakral hesab olunur və su kultu mühüm yer tutur. Su tanrıları Abanın və Nahidin adı ilə bağlı folklor mətnləri yaranmış və bu günə qədər qorunub saxlanmışdır:

Aban abana gəldi,
Aban imana gəldi,
Abana yol verin,
Abana qol verin.
Al Aban haylı gəlib,
Al Aban paylı gəlib...

Suyun müqəddəsliyini tərənnüm edən Novruzun başlıca rəmzlərindən olan Su çərşənbəsi şifahi yaddaşda zəngin etiqadlar, mərasimlər sistemində təzahür edilib. Su çərşənbəsi suya inam, suya tapınma ilə bağlıdır. İnsanlar hələ gün doğmamış su üstünə gedər, axar suda yuyunar və bununla da özlərini paklanmış hesab edərdilər. Su çərşənbəsində insanlar axar sudan götürib evə, həyət-bacaya səpər, bununla da müşküllükdən, çətinlikdən, azar-bezardan azad olmalarına inam bəsləyərdilər. Suyun müqəddəsliyi folklor mənbələrində, o cümlədən "Kitabi-Dədə Qorqud"da Qazan xanın "Su həq didarın görmüşdür" ("Su Tanrının üzünü görmüşdür") müraciətində, "Koroğlu"da Qoşabulağın timsalında, Xızırın dirilik çeşməsində içdiyi suda əyan olmuşdur. Türk mifoloji qaynaqlarında "su əyəsi" obrazına rast gəlmək olar ki, o bütün əyə-sahiblərdən güclü hesab olunur. Hətta bəzi mifoloji təsəvvürlərə görə, "su əyəsi", yaxud "su yiyəsi" qadın obrazı kimi səciyyələndirilir. Digər mənbəyə görə, "suyun altında su əyəsinin öz səltənəti, öz sarayı var. Həmin su əyəsinin adı İlyasdır". Su üstünə gedərkən su əyəsinə salam vermək mütləqdir.

Türk xalqları bulaqları "qara su" yəni ilahi, müqəddəs hesab etmiş və bulağı yeraltı dünya ilə yerüstü işıqlı dünya, eləcə də olum və ölüm arasında bir yol bilmişlər. Ona görə də həmin suyu "dirilik suyu" adlandırmış və müxtəlif adlarla, "Həyat suyu", "Xızır suyu", "Zəmzəm suyu" kimi ifadə etmişlər.

Folklorumuzda dirilik suyu ilə bağlı yaranmış əfsanə və rəvayətlərin süjetlərinə görə, Xızır, yaxud Xıdır "dirilik suyu"nu tapıb içir, əbədi həyat-ölməzlik qazanır, ona görə də "Nəbi" peyğəmbərlik statusunu qazanır. Ezoterik görüşlərdə və xalq ənənəsində qarışıq yuxunu axar suya danışmaqla yuxunun mənfi təsirindən qurtulmaq mənası da var ki, bu, suyun həm aydınlığı, həm də arzuolunmaz enerjini yuyub aparması inamına söykənir.

Xalq arasında "Sular toyu" və ya "Axar sular Novruzu" kimi tanınan bu çərşənbə axşamında "Dan ulduzu" doğulan zaman yer üzündəki bütün axar sular bir an donub dayanır, hətta bu zaman suya heç nə batmır. Su çərşənbəsi axşamında Xızır ilə İlyasın görüşü baş tutur. Mifoloji təsəvvürlərə görə, Xızırla İlyas görüşərkən sular ətrafındakı bütün canlılar, o cümlədən bitkilər, ağaclar Xızırla İlyasa və yuxudan oyanmağa başlayan suya səcdə edir, sonra isə onlar əvvəlki vəziyyətlərinə qayıdırlar. Əcdadlarımız "kimə bu möcüzəli məqamı görmək nəsib olarsa, onun bütün arzuları həyata keçər" deyiblər. Bu görüşdən sonra təbiətdə bütün donmuş sular oyanır, təzələnir, paklanır və aşıbdaşmağa başlayır.

Su sağlamlıq rəmzidir. Su çərşənbəsində müəyyən ayinlər icra edilərdi ki, onların mahiyyəti və özəllikləri diqqəti cəlb edir. Məsələn, Su çərşənbəsində qızlar axar sudan "lal su" gətirər, suyu evə gətirərkən bir kimsə ilə danışmazdılar. Suyu bir neçə qaba qoyub saxlayar, axşam qızlar bir yerə yığışar, hərə öz üzüyünü suya salardı. İnama görə, üzük suda neçə dəfə cingildəsə, qız həmin yaşda gəlin köçəcək.

Su çərşənbəsində insanlar sübh tezdən axar suyun üstünə gedər, "ağırlığım suya, azar-bezarım suya" deyib su üstündə dərdlərini danışar və sanki öz çətinliklərini "təzə su" üstündə qoyub gedərdilər. Beləliklə, Su çərşənbəsi mərasimi icra olunardı. Astronomik məlumatlara görə, Su çərşənbəsi ərəfəsində Günəş zodiak qurşağında "Dolça" bürcündən "Balıqlar" bürcünə keçir və Müştəri - Yupiter planetinin himayəsinə daxil olur. Ona görə də çərşənbə süfrəsində ağzına qızıl keçirilmiş balığın və dolçada suyun olması vacibdir.

Şifahi xalq yaradıcılığında mifik təfəkkürü, milli həyatı, mənəvi əxlaqi dəyərləri tərənnüm edən və artıq qətiləşən bədii mətnlər toplusunda suya inam və tapınma ilə bağlı saysız nümunələrə rast gəlmək olar. Onlar ibrətamizlik rəmzi olan atalar sözü və məsəllərdə, bayatılarda, inanclarda, türkəçarələrdə, tapmacalarda və digər mətnlərdə bu günümüzlə səsləşməkdədir. Həmin nümunələrdən bir qisminə nəzər salaq:

Su səni,
Su göyərtmiş süsəni,
Keçmə namərd körpüsündən,
Qoy aparsın su səni...

❖ ❖ ❖

Su axır samanlıqdan,
Yol keçir qaranlıqdan.
Çalış yaxşılıq elə,
Nə çıxar yamanlıqdan?...

Su olan yerdə dirilik olar.
Su axdığı yerdən bir də axar.
Sulu el - abadan, susuz el - viran olar.
Su axarında salınan el-oba barlı-bərəkətli olar.
Su dolu qabla qabağına çıxsalar işin avand olar.
Su kiçiyindir, yol böyüyün.
Lal axan sudan keçməzlər.
Səfərə çıxan adamın arxasınca su atarlar.
Yuxuda su görmək aydınlıqdır...

Su çərşənbəsi suya inamın mifoloji-dini və tarixi köklərindən xəbər verdiyi üçün çağdaş dövrümüzdə də öz aktuallığını itirməmiş, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği baxımından əhəmiyyəti daha da artmışdır.

Ülkər NƏBİYEVA,
Bakı Dövlət Universitetinin professoru, filologiya elmləri doktoru